

Дмитро Гордієнко

**МИКОЛА АРКАС-МОЛОДШИЙ ТА ЙОГО ПЕРЕСПІВ
“СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ”**

DOI: 10.5281/zenodo.6350413

Микола Миколайович Аркас-Молодший народився 14 (27) вересня 1898 року в Миколаєві у родині відомого громадського діяча, просвітянина, композитора та історика-популяризатора Миколи Миколайовича Аркаса-Старшого (1852–1909) – автора відомої популярної “Історії України-Руси”, написаної, власне, для Аркаса-Молодшого¹ і лише згодом опублікованої для широкого читача. Скінчив же земний шлях Аркас-Молодший у Нью-Йорку на еміграції у 1980 р.

З юнацьких років Микола Аркас-Молодший слідом за Миколою Аркасом-Старшим став на шлях активної боротьби за українську державність. У роки Української революції 1917–1923 рр. добровольцем вступив до лав Української армії, брав участь у боях з російськими військами, був тяжко поранений, що згодом негативно позначилося на всій його дальшій долі. З 1919 р. М. Аркас виїхав на еміграцію, спершу до Туреччини, а згодом до Чехо-Словаччини, де поселився в передмісті Праги Ржевнице. Наближеність до Праги дала змогу М. Аркасові закінчити вищу освіту, яку він продовжив у стінах Українського вільного університету. Ще студентом Аркас почав спеціалізуватися по античній історії та літературі, належно оволодів ново- та старогрецькою мовами². У Празі ж Аркас захистив і дисертацію на ступінь доктора філософії. Особливий вплив на молодого дослідника справив професор Українського вільного

¹ С. МАЛАНЮК, ‘Вступне слово’ [в:] М. АРКАС, *Історія Північної Чорноморщини*, том I: *Від найдавніших часів до початків формування Київської держави* (Торонто, Гомін України 1969) 7.

² Д. БУРІМ, ‘Дружина історика. Листи Миколи Миколайовича Аркаса-Молодшого до Наталії Михайлівни Дорошенко’, *Ucraina Magna* (К. 2017), vol. II: *Українська жінка у іншонаціональному середовищі: побутовий та громадянський вияви*, за ред. В. Піскун; упоряд. Д. Гордієнко та Ю. Горбач, с. 362.

університету в Празі, відомий український історик та політичний діяч Дмитро Дорошенко, якого М. Аркас упродовж усього життя уважав своїм Учителем. Як він зізнавався згодом, Д. Дорошенко був людиною, “котра потім майже тридцять літ була моїм добрим наставником, не спускала мене з ока й потому, як, здавши іспит на доктора філософії, я розлучився з університетом й до останнього сливе дня свого життя цікавився моєю долею”³.

Проте наукова кар’єра Аркаса-Молодшого не склалася. З одного боку, дались взнаки труднощі міжвоєнного життя в Європі, зокрема у повоєнній Франції, коли, як згодом згадував Аркас, “для мене і родини настали лихі часи, про які нам і не снилося. Українців вигнали з «українського» замку в Руассі, де ми мешкали, й ми опинилися буквально на вулиці”⁴, і щоб вижити вчений був змушений працювати батраком на фермі мера Руассона. “Крім лопати, вил, плуга та сокири, а в вечері – сну, я нічого не бачив”⁵, – підсумовував тогочасний свій побут М. Аркас. Проте з часом, попри всі труднощі і злидні, саме М. Аркас зі своєю дружиною Вірою опікувались вже досить похилого віку вдовою Симона Петлюри – Ольгою, а також дружиною прем’єра Прокоповича та її сестрою⁶. Та й переїхавши до 3’єднаних Держав Америки, вже на схилі літ Аркас був змушений працювати, бо, як писав у листі до Наталії Дорошенко, на пенсію “не проживеш”⁷. З другого боку, далася взнаки рана, отримана в боях з російськими більшовиками у 1919 р., що згодом призвела до практично повної втрати зору⁸.

На сьогодні як учений М. Аркас-Молодший залишається майже невідомим в історії української історіографії і абсолютно незаним в історії української медієвістики та класицизму, попри те, що, за влучним зауваженням Євгена Маланюка, він мав вроджену любов як до української минувшини, так і до батьківщини його дідів – блакитної Еллади⁹. Очевидно, не випадково, саме Аркас-Молодший є автором першого у новітній українській літературі повного поетичного перекладу Гомерової “Іліади”, до якого додав детальний іменний та географічний словник та ґрунтовну передмову. Цю працю науковець розпочав ще у Франції і, як сам зізнавався, праця над “Іліадою” для нього була прецікавою, “хоч бракує мені найнеобхідніших підручників. Вони в Парижі є, але купити їх не можу, на це треба мати кілька тисяч”¹⁰.

³ Др. Філ. Микола Аркас, ‘Світлій пам’яті незабутнього наставника мого і учителя’, *Український Літопис. Журнал Української Державницької Думки, Культури і Науки* (Аугсбург, Видавництво “Знання” 1953), ч. 1, с. 100.

⁴ Д. Бурім, *Op. cit.*, с. 369.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, с. 377.

⁷ *Ibid.*, с. 368.

⁸ *Ibid.*, с. 387.

⁹ Є. Маланюк, *Op. cit.*, с. 8.

¹⁰ Д. Бурім, *Op. cit.*, с. 375–376.

На жаль, з цього перекладу були опубліковані лише уривки в українських газетах Америки¹¹, проте повної публікації “Іліади” в перекладі Аркаса і на сьогодні немає як не віднайдено й сам рукопис перекладу. Інтерес до грецького епосу спонукав автора звернутися й до української середньовічної літератури. Ще у празький період М. Аркас поетично переклав сучасною українською мовою “Слово о полку Ігоревім”. Однак, опублікувати переспів цієї, за висловом О. Білецького, української “історичної святині”¹² вдалося лише в 1951 р.¹³, при цьому не обійшлося без прикрих ексцесів.

Так, у листі до Н. Дорошенка від 12 травня 1953 р. М. Аркас писав: “Чи читали Ви мій «Переспів Слова про похід Ігоря», що без мого дозволу видало окремою брошуркою видавництво «Україна» і не заплатило мені ні гроша? В тексті допущено, на жаль, силу помилок”¹⁴. А в наступному листі від 26 травня того ж року Аркас зізнавався, що хотів би подарувати дружині свого незабутнього вчителя свій “Переспів Слова”, однак він сам мав лише єдиний примірник, який йому, до того ж, подарував один “добрий знайомий”. “Видавництво ж, – наголошував Аркас, – не тільки то не заплатило мені ні копійки, але не знайшло, навіть, потрібним вислати кілька примірників праці. Жулики”¹⁵.

Про те, наскільки Аркас скрупульозно ставився до власного авторського стилю, можна судити з його зауваження до надісланих спогадів про Дмитра Дорошенка, в якому він просить дружину останнього – Наталію Дорошенко, щоб з його праці нічого “не викидати, мовно її не виправляти, не скорочувати друк і в ніякому разі не викидати кінцевого “ь” після “р” (лицарь, кобзарь, вірь мені); це перечить кращому правопису (під галичменський диктат), отже, в виносці можуть позначити, що це моя особиста забаганка”¹⁶.

На сьогодні, ні в українському, ні в загальному словознавстві ім’я Миколи Аркаса не відоме. Його немає в енциклопедії “Слова о полку Ігоревім”¹⁷, як немає його і в статті, присвяченій українським переспівам “Слова”¹⁸. Природно, що ім’я Аркаса та його переспів відсутні і в антологіях україн-

¹¹ Д. Бурім, *Op. cit.*, с. 375.

¹² О. І. Білецький, “Слова о полку Ігоревім” і українська література, (1938) 7 *Радянська література* 180.

¹³ М. АРКАС, *Дума про похід на половців новгород-сіверського князя Ігоря Святославича у 1185 році* ([Мюнхен], Україна 1951), 40 с.

¹⁴ Д. Бурім, *Op. cit.*, с. 374.

¹⁵ *Ibid.*, с. 375.

¹⁶ *Ibid.*, с. 371.

¹⁷ Див.: *Енциклопедія “Слова о полку Ігоревім”, в 5 т.*, ред. колл.: Л. А. ДМИТРИЕВ, Д. С. ЛИХАЧЕВ і др. (Санкт-Петербург, Дмитрій Буланін 1995), т. 1: А–В, 277 с.

¹⁸ ‘Переводи “Слова” и литература о нем на языках народов мира’ [в:] *Енциклопедія “Слова о полку Ігоревім”, в 5 т.*, ред. колл.: Л. А. ДМИТРИЕВ, Д. С. ЛИХАЧЕВ і др. (Санкт-Петербург, Дмитрій Буланін 1995), т. 1: П–Слово, с. 62–68. Частина про українські переспіви належить Є. Водолазкіну та Ю. Бегунову.

ських переспівів та перекладів “Слова” за редакціями Я. Рудницького¹⁹, С. Маслова²⁰, Л. Махновця²¹, О. Мишанича²² та інших. Його імені немає і серед постатей української медієвістики²³. Натомість є деякі помилкові твердження щодо зазначеного твору. Так, у присвяченому Миколі Аркасу-Молодшому розділі, В. Шкварець у своєму посібнику “Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого” зазначає, що Аркас: “будучи членом ОУН, захищаючи в свій час зі зброєю в руках УНР, а потім Карпатську Україну, співчуваючи воякам дивізії «СС-Галичина»”, у своєму переспіві “Слова о полку Ігоревім” “засуджував розбрат, розкол, що намічався всередині неї (очевидно, ОУН – Д. Г.), протистояння її лідерів. Цим і схильні пояснити чимало авторів звернення автора до «Слова», його заклики до єднання руських князів, її консолідації тощо”²⁴. Однак, історичній дійсності тут відповідає лише те, що Аркас-Молодший зі зброєю в руках захищав УНР від російської навали.

Такий ідейний вимір перекладу Аркаса надали його видавці – редактори бандерівського часопису “Українські вісті”²⁵. Однак твір був створений задовго до загибелі Євгена Коновальця, відповідно – розколу ОУН, за шість років до Карпатської Січі і за 11 років до формування дивізії СС-Галичина – його закінчено 13 червня 1932 р. у селі Ржевнице поблизу Праги. Не був М. Аркас і членом ОУН та бійцем дивізії “СС-Галичина”.

Як зазначав М. Аркас, поема писалася “в несприятливих емігрантських умовах на чеському селі, коли під рукою я не мав жодних відповідних підручників і жодних розвідок про «Слово»; мав перед собою тільки книжечку з старослов’янським текстом «Слова», яку захопив ще з України. Лише набагато пізніше мені пощастило прочитати капітальну працю про «Слово» проф. Перетца²⁶, і я дещо виправив в своєму переспіві, саме ті місця, які,

¹⁹ *Слово про Ігорів похід в переспівах на сьогочасну українську мову*, вступна стаття й ред. Яр. Рудницького (Grefenhajnihen 1944; перевидання: Winnipeg 1973), 54 с.

²⁰ *Слово о пълку Игоревѣ. В українських художніх перекладах і переспівах XIX–XX ст.*, передмова С. І. Маслова (К., Вид-во АН УРСР; Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка 1953), 252 с.

²¹ “Слово о пълку Игоревѣ” та його поетичні переклади і переспіви, підгот. і вступ. стаття Л. Махновця (К., Наукова думка 1967), 523 с.

²² *Слово о полку Игоревім та його поетичні переклади й переспіви в українській літературі*, видання підг. член-кор. НАН України О. Мишанич (Х., Акта 2003), 668 с.

²³ Хоча й сама історія української медієвістики залишається terra incognita в українській історіографії.

²⁴ В. П. Шкварець, *Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. Навчальний посібник* (Миколаїв 2004) 25.

²⁵ Див.: Редакція і видавництво “Українські Вісті”, “Слово о полку Ігоревім”. Найдавніший твір староукраїнського письменства. Вільний переспів Миколи Аркаса [в:] М. Аркас, *Дума про похід на половців новгород-сіверського князя Ігоря Святославича у 1185 році* ([Мюнхен], Україна 1951) 4–5.

²⁶ Мається на увазі: В. ПЕРЕТЦ, *Слово о полку Ігоревім. Пам’ятка феодальної України-Руси XII віку. Вступ. Текст. Коментар* (К. 1926) IX, 354 с. – (Збірник історико-філологічного відділу ВУАН, № 33).

здалося мені, проф. Перетц трактував дуже дотепно”²⁷. Пояснює автор і причину створення свого переспіву: “Свою працю я не призначав до опублікування й присвятив моїй незабутній неньці, яка була закохана в “Слово” й ніколи з ним не розлучалася. Вона, власне, і заохотила мене до цієї праці. Якщо мій переспів і побачить світ, то тільки завдяки молодому українському письменникові Л. В. Полтаві, що побажав переслати його до «Українських Вістей»”²⁸. Варто зазначити, що М. Аркас-Молодший є й автором низки художніх творів, як прозових, так і поетичних. Саме в 1928–1932 роки ним було створено кілька поетичних збірок, що також все ще чекають свого повернення на Батьківщину.

Щодо самого тексту переспіву “Слова”, варто зазначити, що Аркас певним чином дотримувався тих самих принципів, що й Максим Рильський²⁹ – вживання “архаїчної мови” для збереження духу давнини. У той же час автор намагався робити максимально близьким текст сучасному читачеві, тому в ньому з’явилися терміни “орда”, за аналогією з козацьким епосом називає твір “думою”, у нього “майорять стяги”, очевидно з метою збереження поетичного ритму зброєю русів називає “шаблюки”, а не мечі.

Ймовірно, сюжети, пов’язані зі “Словом о полку Ігоревім” чи походом новгород-сіверського князя на половців у 1185 р. мають бути і в другому томі капітальної історичної праці М. Аркаса-Молодшого “Історія Північної Чорноморщини з діб прадавніх і до часів козаччини”, який, на жаль, і досі залишається неопублікованим і, за листом від редакції видавництва³⁰, наразі зберігається в архіві видавництва “Гомін України” в Канаді.

Цю монографію М. Аркаса високо оцінив відомий український археолог Ярослав Пастернак, відмітивши, що в ній “автор виявляється одним з передових українських істориків на еміграції, так античного, як і княжого періоду нашої історії... Праця його являється цінним вкладом в історіографію України... Деякі частини його праці, як, приміром, опис життя Пантікапею чи зруйнування Ольвії гетами, – читаються, як історичний роман”³¹.

Аркасів переспів “Слова о полку Ігоревім”, як зазначили вже його перші видавці³², стає в один ряд з кращими українськими переспівами пам’ятки Михайла Максимовича, Тараса Шевченка, Юрія Федьковича, Панаса Мирного, Степана Руданського, Богдана Лепкого, Василя Щурата, Наталі Забіли, Максима Рильського і Святослава Гординського. Останній присвятив “Слову

²⁷ М. АРКАС, ‘До шановних читачів’ [в:] М. АРКАС, *Дума про похід на половців новгород-сіверського князя Ігоря Святославича у 1185 році* ([Мюнхен], Україна 1951) 7.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ М. РИЛЬСЬКИЙ, ‘Українські переклади “Слова”’ [в:] М. РИЛЬСЬКИЙ, *Зібрання творів: У 20-ти т.* (К. 1987), т. 16, с. 226.

³⁰ Лист редакції до мене від 25 червня 2018 р.

³¹ Цит. за: Є. МАЛАНЮК, *Op. cit.*, с. 8.

³² Редакція і видавництво “Українські Вісті”, ““Слово о полку Ігоревім”...”, с. 5–6.

о полку Ігоревім” найгрунтовніші наукові дослідження з-поміж емігрантських учених³³. На часи ж, коли М. Аркас створював свій переспів, медієвістика в українській історіографії перебувала на маргінезі. Як скаржився С. Томашівський у листі до І. Крип’якевича від 10 грудня 1929 р., “коли хто у нас не пише про Хмельницького, Мазепу і т. д., той – як не дійсний національний зрадник, то щонайменше підозрілий у своїй «державницькій» благонадійності...”³⁴, тому настав час вповні повернути медієвістику в україністику.

На палітурці видання 1951 р. зазначена назва “Слово о полку Ігоревім, переспів М. М. Аркаса”, натомість на титулці зазначена інша назва: “Микола Аркас, Дума про похід на половців новгород-сіверського князя Ігоря Свято-славовича у 1185 році”. У листах М. Аркас постійно називає свій переспів “Словом о полку Ігоревім”, проте в тексті вживає слово “дума” та наголошує, що це не переклад, а саме “переспів”, тому назвою публікації має бути друга назва (з титулки) видання 1951 р.

У листі до Л. Кауфмана М. Аркас писав: “Моїм великим бажанням було, щоб моє скром[н]е насліддя дісталось Батьківщині, а не зпорохніло десь тут під чужими тинами”³⁵. Відтак, слідом за Л. Кауфманом з його передмови до так і не виданої “Іліади” Аркаса³⁶, можна зазначити, що для українців перевидання переспіву “Слова о полку Ігоревім” в Україні, як і інших праць науковця є справою нашого престижу, справою національної честі.

³³ Це такі ґрунтовні розвідки, як “Слово о полку Ігореві як літературна пам’ятка”, “Слово о полку Ігореві і українська народна поезія” та “З лупою літературного детектива над «Словом о полку Ігореві»”. Див.: С. Гординський, *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади*, упоряд., наук. ред., післямова Р. Лубківського (Л., Світ 2004) 9–118. Переспів С. Гординського: *Слово про Ігорів похід: Український героїчний епос кінця 12 ст.*, С. Гординський (переспів) (S. l., 1946), 38 с. Прикметно, що російська історіографія не пробачила поету “український героїчний епос” і низько оцінила якість переспіву “Слова” С. Гординського. Див.: ‘Переводи “Слова” и литература о нем на языках народов мира’, с. 65. Однак в українській медієвістиці словознавчий доробок С. Гординського ще чекає свого комплексного, глибокого аналізу та включення в широкий науковий дискурс.

³⁴ *Листування Степана Томашівського з Іваном Крип’якевичем (лютий 1906 – червень 1930 рр.)*, НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення; упоряд. Н. Халак (Л. 2015) 110.

³⁵ Цит. за: Л. Кауфман, ‘Микола Миколайович Аркас і його переклад “Іліади”’, *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України*, ф. 4, п. 2, спр. 178, арк. 2.

³⁶ Л. КАУФМАН, *Op. cit.*, арк. 3.